

Isten ember lett, és az ember átistenülhet

OROSZ ATHANÁZ

Született 1960-ban Nyiregyházán. 1985-ben szentelték pappá. Tanulmányait Rómában folytatta. 1996-ban tett örök fogadalmat Chevetogne bencés monostorában. Jelenleg a Görög Katolikus Hit tudományi Főiskolán tanít. Legutóbbi írását 2000. 4. számunkban közzöltük.

II. János Pál pápa *Kelet Világossága* című apostoli levelében a II. Vatikáni zsinatra hivatkozva említette, hogyan járulnak a keleti keresztények „az Atyaistenhez a Fiú, az Ige által, aki megtestesült...: ez által érik el a közösséget a Szentháromsággal, és így válnak »az isteni természet részeseivé«... Már a földön megkezdődik az istenivé válás... A kappadókiai atyáknak az átistenülésre vonatkozó tanítása bevonult minden keleti egyház hagyományába... Ezt azzal a gondolattal foglalhatjuk össze, amit Szent Iréneusz (...) kifejezett: Isten emberré lett, hogy az ember Istenné váljon.”¹ A megtestesülésnek és átistenülésnek ezt a teológiáját a Szentatya a keleti keresztény gondolkodás nagy kincsének tekinti, s óhajtja, „hogy a katolikusok minél gyakrabban merítsenek a keleti atyák lelki gazdagságából, amely az Isten dolgainak a szemléletére emeli fel az egész embert.”²

A Mérheteretlen korlátozza magát

¹AH III, 10, 2; IV, 6, 6; IV, 20, 4; IV, 33, 4.

²*Kelet Világossága*, 6. f. a zsinati Ökumenikus Dekrétum 15. pontját idézi.

³Uo. 10.

⁴Ménea II. November és december hónapokra, Nyiregyháza, 1998, 606, 609.

Kelet keresztényei számára valóban elképzelhetetlen olyan ünnepelés, amely ne ezen a hittitkon alapulna: Isten emberré lett. A Kárpátoktól Szibériáig ezt a dogmát vallja meg minden ünneplő közösség, valahányszor visszhangozza: Velünk az Isten! Hogy tovább is a Szentatya szavaival folytassuk: „A gazdag liturgikus himnusz-költészet, amelyre joggal büszke minden keleti egyház, (...) elmerül ennek a paradoxonnak a csodálatában: A Mérheteretlen korlátozza magát; egy Szűz fiút szül, Aki maga az Élet...”³ A keleti himnográfia másfél évezrede valóban ilyen képekkel értelmezi Isten emberré levését: A Végtelen megjelent a végesben, a gazdag a szegénységben, s az örök szellemi lény az emberek és állatok körében. „Akit a mindenség be nem határolhat, hogyan fért el az anyaméhben? Ki az Atya kebelén van, hogy került az anya karjaiba? A testnélküli önként megtestesült, s az Örökkévaló azzá lett értünk, ami még nem volt... Kétszeresen is született Krisztus, hogy a fönti világot kiegészítse” — vallják a görög hívek karácsony éjjelén, miután elénekelték Damaszkuszi Szent János szavait: „Krisztus születésével ma az ég és a föld összeköttetésbe léptek. Ma az Isten a földön megjelent, és az ember a mennybe fölemelkedett”.⁴ Az Istenszülő Szűz Máriát pedig ilyen meditációval köszöntik: „Kerubtrónként karodban hordozod a megtestesült Istent, aki hatalmas szavával a

- ⁵Uo. 199. mindenséget hordozza”.⁵ Kozmikus jelentőségű ünnepet hirdetnek meg ezek a szavak, s a gyakran ismétlődő „ma” utal arra, hogy ennek hordereje messze túlmutat a betlehemi istálló kétezer évvel ezelőtti környezetén. A megváltó mű lényegét a bizánci zsolozsma már jóval karácsony előtt így fogalmazza meg: „Az Ige megtestesül a te méhedben, Szeplőtelen Szűz, és jóindulata folytán emberré lesz, hogy az embert istenivé tegye”.⁶ Karácsony éjjelén pedig az énekes Koszmasz kánonja ezt újjáteremtésként fejt ki: „Látván a Teremtő, hogy tönkrement az ember, akit saját kezével alkotott, meghajlítja az eget, és földre száll; Krisztus Istenünk (...) emberré lett, s újjáteremtett minket”.⁷ A keletiek által Teológusnak nevezett Szent Gergely az emberiség és a világ megújulásának ezt az eseményét fejtette ki a császárvárosban 380. karácsonyán: Krisztus a mennyből jön, elébe menjetek! (...) Isten eljött az emberekhez, hogy aztán mi (...) visszatérhessünk hozzá, s ahogyan mindnyájan meghaltunk Ádámban, úgy éljünk Krisztusban”.⁸ Az embert istenivé tevő Ige annak helyreállítását kínálja föl az emberiségnek, amittől bűne folytán elesett. Megtestesülésével lehetővé teszi ég és a föld összekötését és Isten és ember örök életközösségét.

⁶Nov. 22. uo. 228.
⁷Uo. 610.
⁸Vanyó L. ford. Az egyházatyák beszédei Krisztus-ünnepekre, I. Karácsonyi ünnepkör, Budapest, 1995, 15.

Isten emberré lett, hogy mi átistenüljünk

Bűnös elesettségből csak maga Isten válthatott meg, amennyiben teljességgel részesülni engedett saját életéből — bizonygatta Nagy Szent Athanasziosz a IV. század derekán. — Ha Jézus Krisztusban nem maga Isten jött volna hozzánk, hanem csak egy teremtmény, akkor ez már nem tudott volna bennünket Istenhez kapcsolni. A Nikaiai zsinat hitvallója a megtestesülés legfőbb okaként azt hangsúlyozta, hogy „más nem változtathatta a romlandót romolhatatlanná, mint maga az Üdvözítő, aki kezdetben a semmiből alkotott mindent, és más nem állíthatta helyre ismét az emberben azt, ami az ő képére lett teremtve, mint az Atya képe maga”.⁹ Éppen ezért az alexandriai egyházfő számára a legfontosabb a Megváltó istensége volt, amely nélkül nem lehetnénk megváltva. Legnagyobb hatású mondata az lett, amelyikben teremtőként és megváltóként így mutatta be Isten Igéjét: „Ő maga emberré lett, hogy mi átistenüljünk”.¹⁰ Az Isten „megtestesülésének” célja az, hogy megnyissa az embereknek az Istennel való közösségben zajló új életet. S bár ezt tisztán kegyelemből adja meg, de mivel a fizikai világba testesült bele, ezért a folyamat úgyszólván „fizikaivá” is válik.

Nagy Szent Baszileiosz halála előtt egy évvel így prédikált Krisztus születéséről: „Isten a földön van, Isten az emberek között van, nem tűz és harsonaszó által, nem füstölgő és homályba burkolódzó hegyen keresztül, (...) hanem kedvesen szól a vele egy fajtához tartozókhöz a testen keresztül. Isten a testben. Nem időszakonként működve, mint a prófétákban, hanem magával egy

⁹Az Ige emberré válásáról, 20. f. Óf 13, 118.

¹⁰Uo. 54. f. Óf 13, 159.

¹¹Ványó L. ford.:

*Az egyházatyák
beszédei
Krisztus-ünnepekre, I.
Karácsonyi ünnepkör,
Budapest 1995, 2.*

¹²Szó szerint:
a Lényegfölkötít szüli.
Ménea II, 613.

¹³Uo. 614.

¹⁴Könyve a
Szentlélekről, 9,23.

¹⁵A teológiáról és Isten
Fiának testben
végbevitt üdvözítő
művéről, II, 25.

természetűvé téve az emberséget, (...) és önmagához vezetve vissza az egész emberiséget”.¹¹

Ezekben a mondatokban megtaláljuk a népéhez leszálló Isten ószövetségi képét, aki miután megtekintette népének nyomorúságát, fölvezeti őket a szolgaság házából az Ígéret földjére. Az újdonság épp csak annyi, hogy aki leszáll népéhez, az itt maga „Isten a testben”. Isten Fia ugyanis igaz Isten az igaz Istentől. Éppen ezért Rómanosz Melodosz karácsonyi kontákja elmondhatja róla: „Ma a Szűz a legfelsőbb Lényt szüli...”,¹² és az utolsó versszakban a Szűz Anya ajkára ilyen hitvallást tehet: „Üdvözítsd a világot, Üdvözítő, mert ezért jöttél, (...) Vezetőm, Fiam, Teremtőm, Szabadító, kisdéd csecsemő, örökkévaló Isten”. A konták eléneklése után pedig a Krisztus születését köszöntő bizánci egyház így imádkozik: „Kimondhatatlan megtestesülésed megvalósításával (...) hozzánk hasonló formában meghoztad az átistenülés boldogságát”.¹³

Ez a szemlélet egyáltalán nem ellenkezik az Újszövetség teológiájával. A *János-evangéliumban* Jézus kezdettől fogva úgy jelent meg, mint Istennek teljességét hordozó, végérvényes kinyilatkoztatást hozó Fia. S az üdvösség alapja már egyes apostoli levelekben (például Kol 1,18) az volt, hogy a megváltás közvetítője azonos a teremtés közvetítőjével. A II. Péter-levél szerint ő így váltotta be nekünk legszebb és legnagyobb ígéreteit, hogy ezek révén az isteni természet részeseivé legyetek (1,4). Az átistenülés teológusai erre az apostoli kijelentésre hivatkoznak, de ez a görögök-nél bővül a kozmikus távlatokkal, amelyek hozzátartoznak az emberhez mint „mikrokozmoszhoz”.

Nagy Szent Baszileiosz még kortársainak meggyőződéseként írhatta le: „és a legvégső azok közül, amelyekre vágyódunk: az istenivé válás”.¹⁴ Ennek távlatában az üdvösség nemcsak azt jelenti, hogy az emberiség valamilyen bajból szabadul meg, hanem hogy a megtestesült Ige jóvoltából minden egyes ember a Fiú isteni létmódjában találhat haza az Atyához, aki ingyenes ajándékként gyermekké fogadja őt. „Vágyaink netovábbja: az istenivé válás” tulajdonképpen a Fiú örökségének elnyerését, az ő helyzetébe való beiktatást jelenti, amit az ember csakis kegyelemből kaphat meg. A hetedik századi Szent Maximosz szerint a megtestesülés célja az, hogy az emberiség a körébe érkezett Istentől elnyerje az isteni létmódot: „Az Atyának Fia azért lett Emberfia és ember, hogy az embereket istenné és Isten fiaivá tegye. Hisszük tehát, hogy majd mi is ott leszünk, ahol most a mi helyünkben maga Krisztus van”.¹⁵ Ez az „istenivé válás” tehát nem személytelen elragadtatás az isteni lényegbe, hanem személyes részesedés a megtestesült Ige istenfiúságában. „Ezt akarta az Atyának Igéje, a közénk való leereszkedésének kimondhatatlan módján, (...) hogy az Atyával kibékülhessünk s újra visszajuthassunk arra a boldog életre, amelytől valaha elszakadtunk.” — írja egyik levelében a

¹⁶Ep 11, PG 91,453 BC.

Hitvalló.¹⁶ Isten a megtestesüléssel újra fölkínálta azt a boldogságot, amelyre természeténél fogva minden ember rá vágyott, s azt a szellemi jólétet, amely a szétesett világ egységesítését is biztosítaná.

Úgy tűnik, ez ma már korántsem közmeggyőződése a kereszténységnek, sőt korunk teológusai nemegyszer épp ezzel ellentétes hírokat pendítettek meg. Sok mai teológus szerint az átistenülés helyett inkább az ember humanizálódását kellene végre elérni, tehát hogy az ember legalább normális ember legyen. Mások szerint az átistenülés félreértésekre, mitikus elképzelésekre ad okot, s legfőjebb a gnózis örök folytatóinak, a New Age képviselőinek áll jól, akik csak az istenit keresik önmagukban. Márpedig azok, akik csak magukban akarják fölismerni az Istent, önmaguk istenítésével az ideológiák zsákutcájába jutnak: ahol már csaknem elvérezett a 20. századi emberiség.

Míndenestire a keletiek továbbra is meg vannak győződve arról, hogy az átistenülés fogalma a keresztény hit lényegéhez tartozik, mert Isten magának teremtett, magára irányított mindenkit, s az ember furcsa módon épp azáltal valósíthatja meg emberi rendeltetését, hogyha istenivé válik. Ha pedig az Istennel való közösségről lemondva vagy azt visszaautasítva valaki csak saját véges lényét vagy élvezeti cikkeit fogja boldogság-pótlékként isteníteni, ezzel önmagát itéli végleges halálra.

A kölcsönös szeretet örökös folyamata és ünnepe

„Isten jósága folytán az ember értelmes szellemi lelket kapott, mégpedig Alkotója képmására,” — írja Szent Maximosz, akinél a legszébben bontakozott ki az ókeresztény szemlélet, mely szerint Krisztus hívei épp az Istenhez hasonlással tudják beteljesíteni a minden emberben eleve adott istenképiséget: „Kinek-kinek minduntalan tudatosítania kell a tőle telhető legteljesebb istenszeretetet, hogy Istenhez hasonulva elnyerhesse az átistenülést”.¹⁷ Ez nemcsak magánügye az embernek, hiszen mint a világ közepén álló „mikrokozmosz”, felelős a szétesett világegyetemért is. „A szentek azt mondják, hogy a létező lények összességét öt megosztás szakította szét; s az első az, amely a teremtetlen természettől választja el a teremtett természetet...”¹⁸ Márpedig ha Isten Igéje ember lett, akkor az Ádám által elmulasztott egységesítő mű kezdetét veszi, s nem is csak egy „mikrokozmosz”-ban, hanem a Krisztus titokzatos Testeként formálódó „makroanthróposz” kozmikus liturgiájában. A megtestesült Ige misztériumában hazatalál a mindenség, mert nemcsak az ég és a föld kerül összekötetésbe, hanem Isten új paradicsomkertben telepíti le a benne egységesülő emberiséget.

¹⁷Magyarázata a Teológus Szent Gergelynek 14. beszédéhez. Amb. 7.

¹⁸Amb 41, PG 91, 1304 D.

¹⁹A teológiáról és Isten Fiának testben végbevitt üdvözítő művéről, I, 66.

²⁰Az Úr imádságáról, PG 90, 877 A.

²¹Amb 7, PG 91, 1081

A Hitvalló szerint „az Ige megtestesülésének titka magában foglalja az Írás összes rejtélyének és előképének erejét, s minden érzékelhető és szellemi teremtmény megértését”.¹⁹ Eszerint még a teremtett világ és a Szentírás értelme is csak a megtestesülés fényében válik világossá, hiszen végső soron „Isten ezért teremtett mindent, (...) hogy az újjászületettek úgy lehessenek istenné, ahogyan ő emberré lett, és a szenvedélyeket magából kivető ember ugyanannyira elérheti az istenséget, amennyire Isten Igéje az üdvösség rendje szerint önszántából kiüresítette magát dicsőségéből, s valóban emberré lett”.²⁰ A Hitvallónak a megtestesülésről szóló elméleteiben folyton visszatér az „annyira-amennyire” típusú mondatszerkesztés. Ez a forma juttatja kifejezésre nála a Fiú megtestesülésével végbement hatékony kölcsönhatást. Amit a korábbi egyházatyák még célhatározói mellékmondatokkal fogalmaztak meg: „Isten emberré lett, hogy mi átistenüljünk”, azt ő így még nyomatékosabban hangsúlyozza. Mert a megtestesüléssel fölvert ember épp annyira megdicsőülhet, mint amennyire Teremtője megalázta magát. Ezt a megdicsőülést persze ki-ki csak annyiban érheti el, amennyiben „természetes istenképisége szépségét szabad elhatározásból érényei révén az Istenhez hasonulásá bontakoztatja ki,” hiszen a megtestesült Ige nemcsak közvetítő csatorna Isten és ember között, hanem eleven életpélda. A hozzája igazodó keresztény „kegyelemből már maga is Isten lesz, ugyanakkor viszont Isten hozzája ereszkedve érette ember lesz. Ily módon jut kifejezésre a kölcsönös szeretet ereje, mely az embert Istenné átisteníti istenszeretete révén, Istent pedig emberré alakítja emberszeretete révén, s e csodaszép kölcsönhatás folytán végül is Istent az ember átistenüléséért emberré, az embert pedig az Isten emberrélevése folytán istenivé teszi. Mert az isteni Ige és Isten mindenkor és mindenhol működésbe akarja hozni megtestesülése misztériumát”²¹.

A mindenkiben személyesen működő megtestesülés ünnepe

Ezért beszél Szent Maximosz „az Ige test szerinti eljövételén túl” arról, hogy „maga a megdicsőült isteni Ige megtestesülésével saját lelki eljövételének is előhírnöke lett. A lelkeket ugyanis saját igéivel nevelgeti az ő dicsőséges isteni eljövételének fogadására, amit aztán minduntalan meg is valósít”.²² Nem véletlenül veti föl ezt így a Hitvalló, hiszen szerinte „az Ige test szerinti eljövetele csak előfutára önmagának a másodikhoz képest”,²³ s a megtestesülés végső célja a minden embert közvetlenül érintő második eljövétel. A Mi-atyánk-kommentárban azt szögezte le, hogy „Krisztus folyton megszületik a lélekben, s testet ölt azokban, akik üdvözülnek”.²⁴ Bizonyára ezért akarja „Isten mindenhol működésbe hozni megtestesülése misztériumát”, hogy kinek-kinek személyes életvitelében is

²²A teológiáról és Isten Fiának testben végbevitt üdvözítő művéről, II, 29.

²³Amb 21, PG 91, 1256 C.

²⁴Az Úr imádságáról, PG 90, 889 C.

úgy világra jöhessen az Ige, mint ahogy a Szűz ölen jelent meg kétezer éve. Mert „érettem lett az Ige emberré, számomra végzi a megváltás egész művét”,²⁵ s ameddig én ilyen tökéletlen vagyok, hogy nem engedelmeskedem Istennek a parancsok végzésével, ...addig magát Krisztust is tökéletlennek tarthatják”.²⁶ Krisztus, „aki érettem vett föl szolgálai alakot”,²⁷ „míg ezt fölveszi érettem, saját tulajdonságait tárja föl számomra”, s így „adja meg nekem azt, ami neki természeténél fogva sajátja”.²⁸ Ő mindenki b n világra akar jönni, ezért „eljövendő Üdvözítöként” is közeleg mindazokhoz, akik az ő vezetésével hajlandók helyreállítani istenképiségüket. „Minden misztérium közül is ez a legtitokzatosabb: maga Isten lett szeretetből emberré..., hogy megmentse az embert, s nekünk embereknek önmagát adja át mint az erény modelljét, illetve az ő és mások iránti szeretet és jószándék eleven képmását.”²⁹ Ezt a Hitvalló így magyarázza el: „Isten azért lett emberré..., hogy a képét megmentse”, vagyis hogy a fölvelt emberi természetet eredeti rendeltetésének megfelelően az Istennel való élet- és szeretetközösségbe emelje föl. „Isten leereszkedett ...szeretetből hozzánk. (...) Egészen olyan lett, mint mi, hogy megújítsa a szeretet erejét.”³⁰ Ez a szeretet véget nem érő ünnepének és a szeretetben hazataláló keresztények átistenülésének teológiai megalapozása.

Így bontakozik ki a karácsony fénykörében Krisztus folytonos megtestesülésének misztikája. A bizánci teológia vázát a megtestesülés és átistenülés kölcsönössége adja. Az egész világtörténelem e két pólus áramkörében rendeződik: „Az egyik világkorszak az Isten emberekhez való lejövetelének ideje, a másik pedig az emberek Istenhez emelkedésének kora”.³¹ Maximosz hitvalló azt is tisztázza, hogy az átistenülés sohasem lehet emberi önistenítés eredménye, mert ez utóbbival csak bajt vonhat magára az ember. Isten és ember szeretetének kölcsönös nagy műve csakis a megtestesült Fiú emberségében valósult meg, hiszen ő a láthatatlan Isten örök képmása, s „benne lakik testi formában az istenség egész teljessége” (Kol 2,9). Így benne feltáru l minden ember végső hivatása: hogy „Krisztus eleven ikonjaivá legyünk, mégpedig nem is csak az ő hasonmásaiként, hanem kegyelemből vele azonosulva”.³² Mert minél inkább hasonlítani tud valaki Krisztushoz, annál tisztábban célt ér benne a megtestesülés, mert megvalósul benne Isten hasonlósága: „Krisztusban (...) lényegileg »benne lakik testi formában az istenség egész teljessége«. Bennünk viszont kegyelmileg van meg az istenség egész teljessége, amikor magunkba gyűjtünk minden erényt és bölcsességet, s már semmilyen módon nem maradunk el ősmintánknak emberileg elérhető igazi utánzásától”.³³

A keleti egyházak liturgiája nemcsak visszaemlékezés, és még a karácsony sem maradhat érzelgős nosztalgia. Az „Úr halálát hirdetitek, amíg el nem jön” (1Kor 11,26) apostoli mondat határozottan előre fordítja figyelmünket a végidő Krisztusával való

²⁵Thal 63, PG 90, 672 C.

²⁶A teológiáról és Isten Fiának testben végbevitt üdvözítő művéről, II, 30.

²⁷Thal 53, PG 90, 501 B.

²⁸Uo., 672 C.

²⁹Ep 44, PG 91, 644 B.

³⁰Ep 2, PG 91, 397 B.

³¹Thal 22, PG 90, 320 B.

³²Amb. 21, PG 91, 1253 D.

³³A teológiáról és Isten Fiának testben végbevitt üdvözítő művéről, II, 21.

szembesülés felé. Nem szabad leragadni a régmúlt romantikusan kiszínezett emlékeinél. Az üdvrend egészét figyelembe vevő keresztény közösség nem maradhat meg pusztán a „fenyőgallyas kis Jézuska” kispolgárian retusált bájinál, mert az egyház a megtestesült Igét már nem gyermekként, hanem a második eljövételét ígérő megdicsőült Úrként találhatja meg. Ezért éneklí a bizánci egyház szenteste a 9. században élt Anatóliosz érsek költeményeit, amelyek nem magatehetetlen újszülöttről, hanem az általa képviselt Isten országáról szólnak: „A te országod, Krisztus Istenünk, örökkévaló ország, és a te uralkodásod nemzedékről nemzedékre tart; te megtestesültél a Szentlélektől, és a mindenkor szűz Máriától emberré lettél... Te világosság vagy a világosságtól, az Atyától való kisugárzás, mellyel mindenkit megvilágítasz. Azért minden lélek dicsér téged mint az Atya dicsőségének képmását, aki mindig vagy és mindig voltál, s a Szűztől tündöklöttél fel, Isten, könyörülj rajtunk!” Dávid városára és messiási utódjára tekintve az Isten és ember között megvalósult „csodálatos csere” nagyszerűségét juttatja kifejezésre az egyház. Meg van győződve az Isten ígéreteinek hitelességéről, ezért már a Szűz anya által jászolba tett Fiúról megvallja, hogy „benne lakik testi formában az istenség egész teljessége”, s Isten országát ünnepelve világgá kürtöli, hogy „benne ti is ennek a teljességnek részesei lettetek”,³⁴ vagyis hogy személy szerint és közösségileg is az „istenség teljességében” részesülhet az ember.

³⁴Kol 2,10.